

УДК 316.4

С 79

Валентина СТЕЦЬ

СУТНІСТЬ І СПЕЦИФІКА ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

У статті аналізується сутність, структура, специфіка етнічної толерантності, а також особливості студентського віку та їх вплив на міжкультурну комунікацію. Стверджується, що вивчення психологічних особливостей прояву толерантності студентами дасть змогу сформувати певні уявлення про цей конструкт, виявити можливості формування етнічної толерантності на етапі професійної підготовки. Сучасні студенти з їх активною соціальною та професійною позицією розглядаються як сила, що у найближчому майбутньому впливатиме на становлення суспільства і держави, а формування толерантних якостей перетвориться на потужний важіль подальших соціальних перетворень.

Ключові слова: етнічна толерантність, етнопсихологічна компетентність, міжкультурна взаємодія, толерантна поведінка, інтолерантність.

Постановка проблеми. В останні десятиліття етнічна толерантність і її психологічні складові становлять предмет широкого кола наукових досліджень та набувають міждисциплінарного й міжкультурного характеру. Варто зазначити, що прояви різних форм нетерпимості, ксенофобії, екстремізму, тероризму – яскрава риса сучасного суспільного життя, яка блокує розвиток позитивних соціальних тенденцій.

У сучасній соціально-політичній ситуації низка політичних діячів заявили про крах ідеї мультикультурної політичної рівноправності (А. Меркель: “Установка, що ми будемо мультикультурне суспільство, живемо поруч і радіємо один одному, повністю провалилася” [9], Н. Саркозі: “Ми занадто багато уваги

звертали на ідентичність тих, хто в'їжджає в країну, і недостатньо уваги приділяли ідентичності країни, яка приїжджих приймає" [11]). Однак, незважаючи на розчарування останніх років, ідея толерантності не має соціальної та політичної альтернативи.

Сьогодні, у контексті означеної проблематики, необхідно сформувати у свідомості кожної людини світоглядну установку на етнічну толерантність. Для полікультурного соціуму актуальна тільки взаємна етнічна толерантність між представниками усіх національностей, процес формування якої передбачає участь у ньому різних інститутів соціалізації, зокрема і вишів. Будучи значущим інститутом соціалізації, ВНЗ покликаний не тільки розвивати систему знань про професійні навички, загальнокультурні та загальнопрофесійні компетенції, але й безпосередньо впливати на особистість студентів. Підвищення рівня їхньої соціально-психологічної компетентності та психологічної культури, що сприяють розвитку толерантності, є однією з пріоритетних позицій. Навчання студентів має орієнтуватися на розвиток їхньої етнопсихологічної компетентності, ціннісного ставлення до міжкультурної взаємодії, що ґрунтується на принципах толерантності.

Студентський вік – найважливіший етап формування етнічної самосвідомості. Отже, саме на цьому етапі вплив на етнічні стереотипи й установки є найефективнішим. Вивчення психологічних особливостей прояву толерантності студентами дасть змогу сформувати певні уявлення про цей конструкт у контексті професії, виявити можливості формування етнічної толерантності на етапі професійної підготовки. Сучасні студенти, вступаючи в активне соціальне та професійне життя, виступатимуть тією силою, яка в найближчому майбутньому впливатиме на становлення суспільства і держави.

Проблема, що розглядається у статті, безпосередньо пов'язана із загальною темою НДР кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка "Психологічні особливості формування цінностей молоді в контексті трансформаційних суспільних процесів".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз витоків поняття "толерантність" дав змогу виявити його первинні інтерпретації, що належать до віротерпимості – визнання переконань, віри "іншого" та розмаїття способів життя у

суспільстві. Проблема толерантності представлена з точки зору різноспрямованих підходів до її сутності, критеріїв, механізмів, видів і класифікацій у роботах С. Бондирєвої [3], П. Гречко [5], Г. Кожухаря [8] та ін. П. Гречко розмежував поняття “терпимість” (толерантність) і “терпіння”, а також визначив межі толерантності. С. Бондирєва запропонувала низку можливих способів розуміння цього поняття [3]. На основі проведеного комплексного дослідження толерантності, З. Ахундадзе запропонувала класифікацію її форм, а також механізми формування толерантності й інтолерантної свідомості [1]. Цікавим є також підхід В. Гурова, в якому чітко диференціюються поняття “терпимість”, “терпіння”, “терплячість”. Акцентується увага на вираженій активній соціальній позиції особистості: не покірне терпіння й терплячість як морально-психологічний стан, а терпимість, заради досягнення соціальної злагоди, громадського компромісу, взаєморозуміння між націями, етносами, різними соціальними групами [6]. Головний підсумок цих досліджень у науковому плані – зближення дослідження питань толерантності й ідентичності, що стало початком процесу формування нових ідентичностей під впливом глобалізації.

Особливістю початкового періоду дослідження проблем толерантності є підпорядкованість цієї проблематики завданням вивчення конфліктів, які виникають, як правило, на етнічному чи конфесійному ґрунті. У цьому світлі толерантність досліджували Е. Геллнер, С. Григор’єв, Л. Дробижева, В. Петров, Г. Солдатова, Т. Фарадов та ін. [4].

Варто зазначити, що, незважаючи на різноплановість розглянутих підходів і широкий контекст дослідження питань толерантності, відсутні конкретні напрацювання щодо формування етнічної толерантності як однієї з її складових у процесі професійної підготовки психологів. Адже їм потрібні знання про толерантність загалом та етнічну толерантність зокрема, при цьому в основі сформованих уявлень має знаходитися ідея рівності культур і релігій, традицій і звичаїв різних етнічних груп.

Мета статті – проаналізувати особливості прояву етнічної толерантності у студентському середовищі майбутніх психологів.

Поняття “толерантність” (лат. *tolerantia*) – одне з найпопулярніших у сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі. Походить від латинського дієслова *tolero*, що означає 1) “нести, тримати”; 2) “переносити, зберігати, залишатися”. Перше значення – те, що ми тримаємо в руках або несемо за життя, вимагає від нас зусиль, уміння “виносити”, страждати, терпіти. Усе це – наша “витривалість” щодо несприятливого зовнішнього впливу, терплячість. Похідні від лат. *tolerantia* – *tolerance* та *toleration* – трапляються в античності, також відображають сенс “страждання”.

Етнічна толерантність характеризує здатність людини проявляти терпіння до малознайомого способу життя представників інших етнічних спільнот, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань тощо. Зовні вона відображається у витримці, самовладанні, здатності індивіда упродовж тривалого часу “виносити” незвичні впливи чужої культури без зниження його адаптивних можливостей. Етнічна толерантність виявляється у різних критичних ситуаціях між-особистісного та внутрішньоособистісного вибору, супроводжується психологічною напруженістю. Її ступінь вираженості залежить від наявності у людини досвіду спілкування з представниками тієї чи тієї етнічної спільноти [2, 302 – 303].

Етнічна толерантність виявляється у вчинках, але формується в сфері свідомості й тісно пов’язана з таким соціально-психологічним чинником, як етнічна ідентичність, що, як і ідентичність загалом, формується у процесі соціалізації. Можна виокремити кілька рівнів особистісної ідентичності. Перший рівень – особистісно-психологічний – усвідомлення людиною, хто є “Я”. Воно формується в міру участі у різних соціальних групах. Цей рівень ідентичності пов’язаний із уявленнями про себе як про члена якоїсь групи, а також із тими емоціями, які виникають від оцінки цієї приналежності. Другий рівень – соціально-психологічний, де формування уявлення про себе відбувається як похідне від усвідомлення особистістю своєї причетності до певної соціальної групи. Людині властиво порівнювати свою групу з іншими та поводитися так, щоб уявляти свою групу у сприятливому світлі. Різновидом соціально-

психологічної ідентичності є етнічна – усвідомлення особистістю приналежності до певного етносу [7, 132].

Аналіз сутності понять “толерантність” і “етнічна толерантність” дає змогу визначити їх загальні й відмінні характеристики. “Етнічна толерантність” є видом толерантності, в основі якого лежить прийняття “іншого”, зумовленого приналежністю до іншої етнічної групи. Водночас толерантність може розглядатися як риса особистості, що характеризує спектр особистісних проявів, тоді як етнічна толерантність розуміється як комплекс установок стосовно іншої чи інших етнічних груп.

Роки студентства є особливим, цілком самостійним етапом життя людини, упродовж якого вона має і формує власне середовище розвитку, бере участь у таких видах діяльності, які як особистісно-утворювальні фактори визначають модель її соціальної поведінки. З одного боку, для студентського віку характерні відкритість, сугестивність, відсутність життєвого досвіду. З іншого, відбувається розквіт фізичного та розумового розвитку, в якому духовна діяльність, що має інтегральний характер, переживає один зі своїх піків. У період професійного навчання виникають широкі можливості впливу на молоде покоління, формування у нього основ толерантності, духовного зв'язку з малою батьківщиною, знання і поваги до її історії, культури, національних традицій.

Формування етнічної толерантності у студента означає розвиток його рефлексії, усвідомлення себе як соціально корисної особистості. Студенти, як правило, визначені у планах на майбутнє. У цей віковий період вони свідомо оцінюють навколишню обстановку, критично ставляться до отриманої інформації, порівнюючи з суспільно прийнятними моральними принципами.

Формування етнічної толерантності студента також пов'язане з усвідомленням себе як представника певного народу з його характерними рисами (етнічна ідентичність) [1, 46]. Етнічна толерантність майбутнього психолога виявляється у здатності не переносити недоліки і негативні дії деяких представників національності на конкретних людей. Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити проблемі формування психологічної готовності студентів, як майбутніх фахівців, до

толерантного спілкування, яке виступає цілісним проявом усіх сторін особистості. Психологічна готовність до міжетнічного толерантного спілкування є істотним критерієм професійної діяльності й важливою якістю фахівця у сфері “людина – людина”. Отже, процес дослідження міжкультурних відносин, у тому числі і різноманітних особистісних змін у процесі міжкультурної взаємодії, безпосередньо пов’язаний із вивченням етнічних стереотипів, які відіграють значну роль у регуляції взаємодії різних рас, етносів, етнічних меншин.

Аналіз сутності етнічної толерантності підвів нас до необхідності емпіричного дослідження її особливостей у студентів-психологів, що було організовано в декілька етапів. На першому ми провели пілотажне дослідження загального рівня толерантності студентів – майбутніх психологів. У результаті було виявлено, що 57,8% респондентів отримали перші знання про толерантність у школі, а 42,2% – при самостійному вивченні. 71,7% студентів відзначили такі прояви інтолерантності, як стереотипізація, тобто установки й еталони, сформовані на негативних прикладах, у ставленні до людей інших культур і соціальних груп.

Відповіді на питання про умови для формування толерантності розподілилися так: 32,3% опитаних висловили впевненість у необхідності доброзичливої, відкритої атмосфери в групі, колективі, суспільстві, а 67,7% вважають, що необхідне знайомство з самотутньою культурою різних народів, націй, рас.

У зв’язку зі складністю феномену толерантності, ми дослідили прояв емпатії студентів як важливої характеристики ставлення до навколишніх. Значна частина досліджуваних (57,8%) володіють середнім рівнем розвитку емпатійних здібностей. У 19,4% студентів виявлено високий рівень емпатії. Їм притаманні такі якості, як терпимість, доброзичливість стосовно інших людей. На жаль, 22,8% студентів – майбутніх психологів характеризуються низьким рівнем прояву емпатійних здібностей. Такий розподіл показників емпатійності вказує на необхідність цілеспрямованого розвитку цієї професійної риси у майбутніх психологів, що, безперечно, вплине також на формування етнічної толерантності.

Для дослідження етнічної толерантності студентів-психологів ми використали “Тест для вимірювання міжнаціональної толерантності (Д. Адамчук, В. Собкін)” [10], основу якого складають уявлення про різні аспекти інтолерантних і толерантних проявів до представників інших національностей. Отримані результати дали змогу констатувати, що середньогруповий індекс толерантності значно перевищує індекс інтолерантності. У 17,7% досліджуваних із двох груп виявлено індекс інтолерантності, який дорівнює 0,3. Зважаючи на отримані результати, ми дійшли висновку про необхідність аналізу варіантів відповідей на питання, які характеризують власне толерантну/інтолерантну позиції в міжнаціональних відносинах.

Відповідаючи на питання “Яким є Ваше ставлення до власної національності?”, 58,7% досліджуваних студентів відповіли, що відчують гордість за приналежність до своєї національності, а 23,6% вважають, що для них власна національність не має особливого значення, 17,7% студентів часто відчують сором через свою національну приналежність.

Не вважають для себе можливим вступ у шлюб з представником іншої національності 88,3% опитаних (у тому числі й через небажання зіткнення дітей із проблемою вибору національності). Не можуть порушити сімейні традиції 5,9% досліджуваних. 41,2% студентів зазначили, що для них національність чоловіка/дружини не має важливого значення. Необхідно зауважити, що вибір варіантів відповідей фіксує значущість сімейних відносин як обмежувача міжнаціональних контактів.

Відповідаючи на питання “Що Ви відчуваєте при знайомстві з людиною іншої національності?”, 53,1% опитаних відповіли, що відчують інтерес, 11% – повагу. 41,2% відповіли, що це залежить від національності і пов’язане з досвідом спілкування з окремими представниками різних етнічних груп або ж зі стереотипами, які склалися у суспільстві стосовно різних національностей. Це питання тесту дає змогу виявити як емоційне переживання, так і ставлення до іншої національності на поведінковому рівні, тобто як готовність вступити у контакт з іншим.

Більшість студентів (53,1%) демонструють відсторонену позицію стосовно того, як представники інших національностей, що проживають в Україні, відзначають свої національні свята. 93,2% досліджуваних вважають, що усі народи, які проживають в Україні, мають мати змогу відзначати свої національні свята, що свідчить про повагу прав особистості та виявлення етнічної толерантності.

Питання “Чи схильні Ви пояснювати виникнення конфліктів при спілкуванні з національністю співрозмовника?” фіксує загострену чутливість респондентів до національної проблематики у практиці повсякденного спілкування. Більшість у досліджуваній вибірці (94,4%) не пов’язують і лише 5,9% вбачає у цьому причини конфлікту, тобто фіксує “приховану” інтолерантну установку стосовно представників інших національностей.

При відповіді на питання “Як Ви вважаєте, в чому причини негативного ставлення до людей, які приїжджають жити в Україну?” виявлено три змістові позиції досліджуваних. Так, у першій групі досліджуваних (53,1%) вважають, що реальних причин немає, і пояснюють таке ставлення наявними забобонами. Представники другої групи пояснюють таке ставлення до приїжджиків поведінковим аспектом їх проживання в Україні (погіршують криміногенну ситуацію в місті (41,2%), не платять податки (35,4%), погано ставляться до українців (17,7%), займають робочі місця (5,9%). І, нарешті, третя група вбачає причини негативного ставлення до мігрантів в їх національній та релігійній приналежності (29,5%) і в тому, що вони виявляють надмірну агресивність (11,8%).

Питання “Чи вважаєте Ви, що в Україні необхідно ввести обмеження за національною ознакою?” стосується правової проблематики міжнаціональних відносин. Особливого значення у контексті проведеного дослідження має відповідь: “Ні, я вважаю, що обмеження за національною ознакою неприпустимі”, яка фіксує толерантну позицію (29,5%), 53,1% вважають такі обмеження в певних ситуаціях необхідні, наприклад, у професійній діяльності. 17,7% досліджуваних хотіли б ввести обмеження на отримання громадянства, що може свідчити про певну закритість. І лише 17,7% дотримуються нейтральної позиції.

Для поглиблення уявлень про етнічну толерантність ми дослідили типи етнічної ідентичності студентів (автори методики

С. Рижов, Г. Солдатова). Отримані результати свідчать, що 53,1% мають позитивну етнічну ідентичність. 29,5% виявляють етнонігелізм, тобто відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм. Можемо ствердити, що для цієї категорії студентів етнічна приналежність немає вирішального значення. Етноогоїзм, який характерний для 11,8%, може проявлятися, наприклад, у напруженості та роздратуванні при спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнанні права свого народу розв'язувати проблеми за рахунок інших народів, тобто інтолерантності. Незначна частина студентів (5,9%) виявляє етнічну індиферентність, тобто розмиту етнічну ідентичність, яка виражена у невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності. Ми припускаємо, що ці досліджувані схильні проявляти толерантне ставлення стосовно іноетнічного оточення.

Такі типи етнічної ідентичності, як етноізоляціонізм і етнофанатизм не виявлено у досліджуваній вибірці. Цей факт свідчить про відсутність у студентів переконаності в перевазі свого народу, ксенофобії, відмову від визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини й виправдання будь-яких жертв у боротьбі за добробут свого народу. Отже, можемо ствердити, що у досліджуваних виявляється низький рівень “негативізму” стосовно власної нації, водночас немає і яскравого виокремлення своєї етнічної групи серед інших.

Висновок. Теоретичний аналіз сутності етнічної толерантності й емпіричне дослідження її прояву у майбутніх психологів показали необхідність організації спеціальної роботи в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ із формування уміння жити у світі неподібних людей та ідей. Саме їм належить реалізувати програми, пов'язані з вихованням дітей у дусі толерантності, в процесі ознайомлення їх з культурою народів, що проживають на території рідного краю, залучення до фольклору, народного декоративно-прикладного мистецтва й рідної літератури. На наш погляд, робота, спрямована на формування етнічної толерантності у ВНЗ, обов'язково має будуватися на комплексній основі, включаючи усіх суб'єктів освітнього процесу і всі компоненти освітнього середовища.

Подальше дослідження особливостей прояву толерантності буде спрямоване у площину вивчення гендерних особливостей етнічної толерантності студентів.

Література

1. Ахундадзе З.Ф. Толерантность как отношение к окружающей действительности / З.Ф. Ахундадзе // Проблемы молодежи глазами студентов : материалы X Международной студенческой научно-практической конференции : [в 2-х т.]. – Тула : Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2007. – Т. 2. – С. 43 – 46.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М. : Информационно-издательский дом “Филинь”, 1996. – 472 с.
3. Бондырева С.К. Толерантность (введение в проблему) / С.К. Бондырева, Д.В. Колосов. – М. : Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. – 240 с.
4. Век толерантности / Под ред. А.Г. Асмолова, Г.У. Солдатовой. – М. : Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2001 – 2004. – С. 17 – 19.
5. Гречко П.К. О границах толерантности / П.К. Гречко // Свободная мысль – XXI. – 2005. – № 10. – С. 173 – 182.
6. Гуров В.Н. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде : [учебное пособие] / В.Н. Гуров, Б.З. Вульф, В.Н. Галяпина. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 240 с.
7. Емельянов Ю.Н. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга / Ю.Н. Емельянов, Е.С. Кузьмин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 200.
8. Кожухарь Г.С. Проблема толерантности в межличностном общении / Г.С. Кожухарь // Вопросы психологии. – 2006. – № 2. – С. 3 – 12.
9. Немцы бояться оказаться в меньшинстве в своей стране [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://newsland.com/news/detail/id/573884/>.
10. Солдатова Г.У. Психодиагностика толерантности личности / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
11. Французская политика мультикультурализма провалилась [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ura-inform.com/ru/politics/2011/02/11/sarcozi>.

Стець Валентина. Сущность и специфика этнической толерантности современного студенчества. В статье анализируются сущность, структура и специфика этнической толерантности, а также особенности студенческого возраста и его влияние на межкультурную коммуникацию. Утверждается, что изучение психологических особенностей проявления толерантности студентами позволит сформировать определенные представления об этом конструкте, выявить возможности формирования этнической толерантности на этапе профессиональной подготовки. Современные студенты с их активной социальной и профессиональной позицией рассматривается в качестве той силой, которая в ближайшем будущем сможет влиять на становление общества и государства, а формирование толерантных качеств превратиться в мощный рычаг дальнейших социальных преобразований.

Ключевые слова: этническая толерантность, этнопсихологическая компетентность, межкультурное взаимодействие, толерантное поведение, интолерантность.

Stets Valentyna. The nature and specificity of modern students' ethnic tolerance. The article examines the nature, structure and specificity of ethnic tolerance, and speciality of student age and its importance for intercultural communication. They say that the study of psychological manifestations of tolerance features allow students to form certain ideas of this construct, to identify opportunities for the formation of ethnic tolerance in step training. Modern students are engaged in an active, social and professional life, they are a force that soon will be able to influence the formation of the society and state. Thus, the formation of tolerant qualities of modern youth in our country can become a powerful lever for further social change.

Key words: ethnic tolerance, tolerant behavior, ethno-psychological competence, intercultural interaction, intolerance.